

Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib'in Eğitimle İlgili Görüşleri

Kutadgu Bilig and Yusuf Has Hacib's Opinion About Education

Yrd.Doç. Dr. Umut Kaya*

Özet

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib tarafından iki cihanda da mutlu olmanın yollarını göstermek için 11. yüzyılda yazılmıştır. Yusuf Has Hacib eserinde döneminin ahlâkî, politik ve sosyal yaşantısı ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de ideal insanın özelliklerini işaret eder. Kutadgu Bilig'de müstakil bir eğitim başlığı yoktur ancak eğitimle ilgili beyitler çoktur. O, ideal insanın aile içinde yetişeceğine inanır. Bu çalışmada, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'de kullandığı yöntem ve tekniklere yer verilerek bu yöntem ve teknikler günümüz eğitim açısından değerlendirilecektir. Bireyin kabiliyetlerine göre eğitim verilmesi, eğitime küçük yaşta başlanması, bireysel farklılıklara dikkat edilmesi, soru cevap tekniğinin kullanılması, somuttan soyuta, basitten karmaşığa gibi öğretim ilkeleri, Kutadgu Bilig'de tespit edebildiğimiz belli başlı eğitimsel öğelerindendir.

Anahtar Kelimeler: Ahlâk Eğitimi, Eğitim İlke ve Yöntemleri, Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig.

Abstract

Kutadgu Bilig was written by Yusuf Has Hacib in 11th century to show the ways of happiness in here and afterlife. Yusuf Has Hacib gives important information on ethical, political and social issues of those times in his work. He remarks qualifications of the ideal human being. In Kutadgu Bilig, there is not separate title about education, but there are a lot of verses about education. Yusuf Has Hacib believes that ideal human can grow up in the family. In this study, educational principles and methods like question-answer method and from easy to complicated method in Kutadgu Bilig will be addressed on the basis of the modern educational principles and methods.

Keywords: Moral Education, Educational Principles and Methods, Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Giriş

İslami Türk edebiyatının ilk eserlerinden birisi olan Kutadgu Bilig, yazıldığı dönemden günümüze kadar değerini korumuş bir eserdir. Sadece devrine değil, içerdigi nasihatlerle günümüze de rehberlik eden Kutadgu Bilig, adeta Yusuf Has Hacib'in gerek kendi dönemine gerekse sonraki dönemlere ışık tutan bir feneri hüviyetindedir. Devlet yönetiminden ev idaresine, ahlâk eğitiminden yıldızlara varıncaya kadar geniş bir perspektifte bilgi sunan Kutadgu Bilig hakkında günümüze kadar birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Kutadgu Bilig zengin içeriği ile üzerinde daha birçok çalışma yapılmaya da müsait bir eserdir. Bu amaçla, bu çalışmada Yusuf Has Hacib'in günümüze ulaşan tek eseri olan Kutadgu Bilig üzerinden, Yusuf Has Hacib'in eğitimle ilgili görüşleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Bu bakımdan çalışmanın amacı, Kutadgu Bilig'de yer alan eğitsel öğeleri tespit ederek, Yusuf Has Hacib'in satır aralarında yer verdiği eğitimle ilgili bu görüşlerini ahlâk eğitimi açısından değerlendirmek ve Kutadgu Bilig'de yer alan eğitim ilke, yöntem ve tekniklerini tespit etmektir. Bu doğrultuda çalışmada metin tarama ve fişleme yöntemi kullanılmıştır. Buna göre, Kutadgu Bilig baştan sona okunarak Yusuf Has Hacib'in temel felsefesini ve eğitimle ilgili görüşlerini yansıtan beyitler tespit edilmiş ve daha sonra bu beyitler konularına göre fişlenmiştir. Son olarak tespit edilen bu beyitler başlıklarıyla kategorize edilerek ahlâk ve eğitim açısından değerlendirilmiştir.

Çalışma, giriş harici üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. İlk bölümde, Yusuf Has Hacib'in hayatı ve eseri Kutadgu Bilig'le ilgili temel bilgiler verilirken, ikinci bölümde Yusuf Has Hacib'in bilgi, dil, ahlâkî erdemler ve kadın hakkındaki fikirlerini ihtiva eden temel felsefesi ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Yusuf Has Hacib'in eğitimle ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Çalışmanın asıl kısmını oluşturan bu son bölümde, Yusuf Has Hacib'in eğitimin imkanı ve amacı, teorik ve pratik eğitim ile bir eğitim kurumu olarak aile ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümde son olarak, Kutadgu Bilig'de geçen günümüz eğitim ilke, yöntem ve teknikleri konu edilerek çalışma sonlandırılmıştır.

1. Yusuf Has Hacib'in Hayatı ve Eseri Kutadgu Bilig:

Yusuf Has Hacib, 1019 yılı civarında Balasagun'da¹ doğmuştur.² Kutadgu Bilig'in sonradan eklenen mukaddimesinde yer aldığına göre, asil bir aileye mensup olan Yusuf Has Hacib, iyi bir tahsil görmüş, Arapça ve Farsça'yı iyi bir düzeyde öğrenmiştir. Kutadgu Bilig'de yer alan bilgilere baktığımızda, Yusuf Has Hacib'in hem söz konusu dilleri iyi bir düzeyde bildiğini, hem de dinî ve dünyevî ilimlere vakıf olduğunu söyleyebiliriz. Balasagun'da başlayıp on sekiz ayda tamamladığını dile getirdiği eseri Kutadgu Bilig'i Kaşgar'da hicri 462 (m. 1069/1070) senesinde devrin Karahanlı

¹ Balasagun, Orta Asya'da bugünkü Kırgızistan sınırları içinde, Çu Irmağı vadisinde, Bişkek ile Issık Gölü arasında ve Tokmak kenti yakınında yer alan eski bir Türk kentidir.

² Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, TTK, Ankara 1988, Mukaddime A, 24. [Bundan sonra Kutadgu Bilig'e yapılan atıflar bu nüshadan olacak ve sayfa numaraları yerine çevirideki beyit numaraları verilecektir. Eğer sayfa numarası verilmesi gerekli görülürse, o zaman sayfa (s.) olarak belirtilecektir.].

hükümdarı Süleyman Arslan Hakan oğlu Tavgaç Uluğ Buğra Han'a sunarak "ulu has hâciblik" (başmâbeyincilik) unvanı almış ve Yusuf Has Ulu Hacib olarak tanınmıştır.³ Yusuf Has Hacib'in vefat tarihi ile ilgili net bir tarih yoktur. Ancak araştırmacılar genel olarak vefat tarihi ile ilgili 1077-1078 yıllarını işaret etmektedirler.⁴ Türbesi Kaşgar şehrinde bulunmaktadır.

Kutadgu Bilig'in bugün elimize ulaşan nüshaları arasında Yusuf Has Hacib'e ait olmayan, biri mensur, diğeri manzum olmak üzere iki mukaddime bulunmaktadır. Bu mukaddimelerde Yusuf Has Hacib'in kişiliği hakkında kısa bir bilgi verilmektedir. Bu mukaddimelerde aktarılan bilgilere göre, Yusuf Has Hacib'in insanlar arasında ileri gelen hünerli bir kimse olduğu, her türlü fazilet ve meziyetler ile kendini süslediği, bahtiyar bir hayat sürdüğü, doğruluk, hürmet ve zühdde sahip olduğu, takva sahibi, bilgili ve temiz bir insan olduğu ifade edilmektedir.⁵ Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib hakkında kapsamlı araştırmalar yapan Reşit Rahmeti Arat, Yusuf Has Hacib'in kişiliği hakkında şöyle demektedir: "Yusuf, inanmış bir Müslümandır. O, Allah'ın varlığına ve birliğine, akla müracaat etmeden, gönülden inanıyor... Yusuf devrinin en geniş anlamında bilgin ve düşünürlerinden biriydi..."⁶

Yusuf Has Hacib'in İslami değerlere olan bakış açısını Kutadgu Bilig'in satır aralarında da görmek mümkündür. Buna göre, Yusuf Has Hacib, bütün sıfatları ile Allah'ın varlığına ve birliğine inanan⁷, Hz. Peygamber (sav)'i peygamberlerin sonuncusu, kendi ümmeti üzerinde Allah'ın bir rahmeti olarak gören⁸, ölümün her canlının tadacağı bir dünya hali olması sebebiyle asıl olanın diğer dünya olması gerektiğini söyleyen⁹, hayr ve şerrin, kaza ve kaderin Allah'tan geldiğini ifade eden¹⁰, her fırsatta okuyucularını iyiliğe yönlendirip, kötülüklerden sakınmalarını teşvik eden¹¹, insanlara ibadetlerin faydalarını gösterip ibadeti neden yaptıklarını bilmelerini tavsiye eden¹² dindar bir kişiliğe sahiptir.¹³

Kutadgu Bilig, XI. yy'da yazılan bu eser, hem o zamanki Türk dilini hem de İslamiyet'e yeni girmiş sayılabilecek bir toplumun özelliklerini günümüze yansıtması bakımından önemli bir yere

³ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10826.yusufhashacibvekutadgubiligpdf.pdf?0>; Mustafa Kacalin, "Kutadgu Bilig", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXVI, 478; *Kutadgu Bilig*, 6495, 6623-6624.

⁴ Bu konuda Hüseyin Akyüz ise, bu yılların Yusuf Has Hacib'in uzun yaşaması ile çeliştiğini belirterek, onun 1090'lı yıllarda vefat etmiş olabileceğini ifade eder. Hüseyin Akyüz, *Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem*, Erzurum 2002, s. 18.

⁵ *Kutadgu Bilig*, Mukaddime B, 54-57.

⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul 2005, s. 29; Cemal Sofuoğlu, "Kuran ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri", *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:5, İzmir 1989, s. 127.

⁷ *Kutadgu Bilig*, 1-24, 3714-3729, 3188-3194.

⁸ *Kutadgu Bilig*, 34-46; 3730,

⁹ *Kutadgu Bilig*, 1086,1134-1137,1139-1141, 1476

¹⁰ *Kutadgu Bilig*, 3195, 4927,

¹¹ *Kutadgu Bilig*, 1278, 1305-1338.

¹² *Kutadgu Bilig*, 3342-3346, 3356-3358, 3754, 4745, 6352.

¹³ Mehmet Akgün, "Kutadgu Bilig'de Din", *Felsefe Dünyası*, Güz Ankara 1997, sy. 26, s. 38-53.

sahiptir.¹⁴ Kutadgu Bilig'i bir ahlâk kitabı olarak nitelendirilenler olduğu gibi, bir siyasetname olarak da tavsif edenler vardır.¹⁵ Bizim burada üzerinde duracağımız husus ise, Kutadgu Bilig'in ne olarak nitelendirildiğinden ziyade, içindeki bilgiler ile Yusuf Has Hacib'in eğitimle ilgili görüşlerini ortaya koymak olacaktır. Bunun için ise, öncelikle Kutadgu Bilig hakkında kısa bir bilgi verilecek, daha sonra ise Kutadgu Bilig'de yer alan eğitim öğelerine temas edilecektir.

Kutadgu Bilig'in Şekilsel Özellikleri: Kutadgu Bilig, sonradan müstensihler tarafından ilave edilen parçalarla toplam 6645 beyitten oluşan manzum bir eserdir. Eserin başında eserin mahiyeti ile ilgili kısa bilgi veren 38 satırdan oluşan mensur bir mukaddime ile 77 beyitlik bir manzum mukaddime vardır. Eserin sonuna daha sonra eklenen 125 beyitlik kısım ise, "Gençliğine Acıyıp İhtiyarlığından Söyler", "Zamanın Bozukluğu ve Dostların Cefasını Söyler" ve "Kitap Sahibi Yusuf, Büyük Has Hacib Kendi Kendine Nasihat Eder" başlıklarını taşımaktadır.

Kutadgu Bilig'e müstensihler tarafından ilave edilen mukaddimelere göre eser, çok kıymetli bilgileri ve hâkimlerin sözleri ile doğrulanmış birçok fikri içeren, çok faydalı ve hiçbir zararı olmayan aziz bir kitaptır. Herkesin işine yarayacak bu kitap bilhassa memleketi idare edeceklere yol gösterir. Hükümdarların devlet idaresinde neleri yapıp nelerden sakınmaları gerektiğine dair bilgiler verir. Kitabın yazarı hakkında da bilgi veren mukaddimelerde, Yusuf Has Hacib'in faziletli bir insan olduğundan bahsedilir. Okuyucu için, kitabın başında özet mahiyetinde, Yusuf Has Hacib'in bu kitabı dört temel üzerine kurguladığı ifade edilir. Bu dört temel; adalet, devlet, akıl ve kanaattir. Mukaddimelere göre, Çin ve Maçın hâkimleri ve doğu ilindeki bütün Türk ve Çin büyükleri kitabın faydalı bir eser olduğunda fikir birliğine varmışlardır. Doğu meliki ve Maçın beylerinin hepsi bu kitabı benimsemişlerdir. Miras yoluyla kendilerine geçen bu eseri başkalarına vermemişlerdir. Aynı memleket, şehir ve saraylarda bu illerin hâkimleri kendi adet ve usullerine göre kitaba ayrı ayrı adlar vermişlerdir. Çinliler Edebü'l-müluk, Maçinliler Âyinü'l-memleke veya Enisü'l-memâlik, doğu ilinin büyükleri Ziyetü'l-ümera, İranlılar Şahname-i Türki ve Turanlılar Kutadgu Bilig demişlerdir.¹⁶

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de konuları bablara ayırarak işlemiştir. Eser, sonradan eklenen üç babla birlikte toplam 82 bابتan oluşmaktadır. Eserin başında bütün mesnevilerde görüldüğü üzere, önce Allah'a hamd (1-33. beyitler), Hz. Peygamber (sav)'e salavat ve övgü (34-48. beyitler), dört halifeye dua (49-62. beyitler) ve daha sonra da hükümdara dua ve övgü (63-123. beyitler) kısımları yer almaktadır.

Kutadgu Bilig'in Yazılış Amacı: Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönem, Türk toplum hayatında İslamiyet'le birlikte değişme ve gelişmelerin yaşandığı bir geçiş dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu

¹⁴ Ferruh Ağca, "Türkistanlı Bir Bilge: Yusuf Has Hacib", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması* (26-28 Mayıs 2014 Eskişehir), s. 84; Kemal Yavuz, *Hacib Böyle Dedi Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, İstanbul 2012, s. 31-36.

¹⁵ Hasan Hüseyin Adalıoğlu, "Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, Ankara 2011, s. 31.

¹⁶ *Kutadgu Bilig*, Mukaddime A, 1-38, Mukaddime B, 1-77.

bakımdan Kutadgu Bilig'i ne müellifinin yaşadığı döneme not düşen bir tarih kitabı, ne çıktığı coğrafya hakkında bilgi veren bir coğrafya kitabı, ne de düşünürlerin, şairlerin sözlerine dayanan bir öğüt kitabı olarak kabul etmek doğru görünmemektedir.¹⁷ Yusuf Has Hacib, eserinde eserin ismini okuyana kutlu olsun ve ona yol göstereceğini diye Kutadgu Bilig koyduğunu ifade etmektedir.¹⁸ Eserde, 4 kişiden bahsettiğini ve eseri bu dört temel üzerine yazdığını söylemektedir. Bunlardan Kün-Togdı'nın hükümdar olarak kanunu temsil ettiğini, Ay-Toldı'nın saadeti, Ögdülmüş'ün insan aklını, Odgurmış'ın ise akıbeti temsil ettiğini belirtmektedir.¹⁹

Kutadgu Bilig, insanlığa iki cihan saadeti elde etmenin yollarını göstermek amacıyla yazılmıştır, diyebiliriz. Yusuf Has Hacib, bu geçiş döneminde içinde yaşamış olduğu toplumdaki şikâyet ettiği reziletlerin yerine, kendi tasavvur ettiği ideal hayat tarzını ikame ettirebilmek adına bu kitabı yazmıştır.²⁰ Bununla birlikte, Yusuf Has Hacib'in bu eserdeki hedef kitlesinin bilgili ve üst düzey kesim olduğunu belirtmek gerekir. Zira Yusuf Has Hacib, toplumu değiştirecek, toplumu yönlendirecek kesimin iyi eğitilmesi halinde halkın da bu yoldan gideceğini düşünmekteydi. Yusuf Has Hacib, hedef kitlesinin bilgili insanlar olduğunu şöyle dile getirmektedir:

"İnsandan insana çok fark vardır, bu fark bilgiden ileri gelir, sözüm buna dairdir. Bu sözümü bilgili için söyledim, bilgisizin dilini ben de bilemiyorum."²¹

Kutadgu Bilig'in Önemi: Kutadgu Bilig, kitleler halinde yeni bir dini kabul eden; sahip olduğu değerler ile karşılaşmış olduğu yeni dinin değerlerini harmanlayan kısaca yeni bir medeniyet kurma çabasına giren bir milleti yansıması açısından çok önemlidir.²² Taşıdığı bu önem neticesinde, Kutadgu Bilig günümüze kadar yerli ve yabancı birçok araştırmacının çalışmalarına kaynaklık etmiştir. Erdem Uçar'ın Kutadgu Bilig hakkındaki araştırmaları toplayan çalışmasında, 2015 yılına kadar yapılmış 561 çalışmanın künyesi yıllara göre kategorize edilerek yayınlanmıştır.²³ Bununla birlikte Kutadgu Bilig, çok geniş bir coğrafyada ün bulmasına rağmen, Kutadgu Bilig'in bugün günümüze ulaşan sadece üç nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Viyana'da (Herat nüshası), birisi Kahire'de, biri de Türkistan'ın Fergana şehrinde. Bu nüshaların, Türklerin hâkimiyet kurduğu farklı coğrafyalara dağılmış olması, eserin Türk dünyası açısından oldukça tanınmış olduğunu gösterir.²⁴

¹⁷ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul 2005, s. 31.

¹⁸ *Kutadgu Bilig*, 350.

¹⁹ *Kutadgu Bilig*, 353-358.

²⁰ Ağca, "Türkistanlı Bir Bilge: Yusuf Has Hacib", s. 81-82.

²¹ *Kutadgu Bilig*, 201-202.

²² Mahmut Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Ahlak ve Siyaset Felsefesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, s. 28.

²³ Erdem Uçar, "Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Eylül 2015, y. 2, sy. 15, s. 62-100.

²⁴ Emek Üşenmez, *İslami dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig Nemengan/Fergana Nüshası Tıpkıbasım*, İstanbul 2013; Emek Üşenmez, *İslami dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig Viyana/Avusturya Nüshası*

Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib'in Eğitimle İlgili Görüşleri

Kutadgu Bilig'in Konusu: Yusuf Has Hacib, eserini dört temel kavramı temsil eden dört şahsın karşılıklı konuşmaları tarzında akıcı bir üslupla kaleme almıştır. Eser manzum bir hikâye şeklinde olmasına rağmen, kişilerin monolog tarzında karşılıklı konuşmaları esere tiyatro havası katmaktadır.²⁵ Eserde geçen dört kavram; doğruluk, saadet, akıl ve akıbet/kanaattir. Müellif, doğruluğa Kün-Togdı adını verip onu padişah yerine tutmuş, saadete Ay-Toldı adını verip vezir yerine koymuş, akıla Öğdülmiş adını verip vezirin oğlu ve kanaate de Oğgurmış adını verip vezirin akrabası olarak kabul etmiştir. Yine müellif kendi fikirlerini sualli-cevaplı münazara tarzında bunlara atfederek ifade etmiştir.²⁶ Hacib'in eserini üzerine inşa ettiği dört temel ve bunları temsil eden şahıslar şu şekildedir:

İsim	Anlam	Meslek	Sembol
Kün-Togdı	Gündoğdu	Hükümdar	Adalet
Ay-Toldı	Dolunay	Vezir	Mutluluk
Öğdülmiş	Övülmüş	Vezir oğlu Vezir/Bilge	Akıl/Bilgi
Oğgurmış	Uyanmış	Zahid/Derviş Vezirin oğlunun akrabası	Akıbet (Yaşamın sonu) ²⁷

Eserde, iyi bir hükümdar olan Kün-Togdı, halkı için yararlı işler yapmakla birlikte, bütün işlerini kendi başına yapmaktan yorulmuş, her tarafa yetişememektedir. Hükümdarın iyiliğini duyup onun hizmetine girmek isteyen Ay-Toldı da şehirde hükümdarın danışmanı ile tanışır. Danışman Ay-Toldı'yı hükümdara takdim ettikten sonra, Ay-Toldı hükümdara hizmete başlar. Saadeti temsil eden Ay-Toldı, zamanında işler iyi gider, halkın refahı artar, ülkede adalet hüküm sürer, herkes mutlu yaşamaya başlar. Daha sonra hükümdar, Ay-Toldı'ya vezirlik payesini verir. Hükümdarla aralarındaki konuşmalarda, saadet ve adalet üzerinde dururlar. Nihayet bir gün, her canlıya geldiği gibi Ay-Toldı'ya ölüm hastalığı gelir. Ay-Toldı da bir hükümdara vasiyetname yazarak, oğlu Öğdülmiş'i ona emanet eder.

Henüz küçük olan Öğdülmiş, zamanla hükümdarın kendisine verdiği görevleri hakkıyla yerine getirdikçe hükümdarın güvenini kazanır ve vezirliğe yükselir. Akıllı temsil eden Öğdülmiş zamanında halkın şikâyeti kesilir ve huzura kavuşur, memleketin refahı artar, halk sevinç ve huzur içinde günlerini geçirmeye başlar. Hükümdar bu sırada devlet de büyüyünce vezirine güvenilir bir yardımcı arar. Öğdülmiş de hükümdara böyle birini tanıdığını, onu hükümdarın hizmetine davet edebileceğini söyler. Öğdülmiş davet edeceği kimse akrabası Oğgurmış'tır. Oğgurmış, bu hikâyede dağa çekilip halktan uzak münzevi bir hayat süren bir kişiliktir ve eserde akıbeti/kanaati temsil eder.

Tıpkıbasım, İstanbul 2013; Emek Üşenmez-Erdem Uçar, *İslamî Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri: Kutadgu Bilig (Kahire Nüshası) Tıpkıbasım*, İstanbul 2014.

²⁵ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10826,yusufhashacibvekutadgubiligpdf.pdf?0> (13.07.2016)

²⁶ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul 2005, s. 2.

²⁷ Selim Emiroğlu, "Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi", *Turkish Studies*, Volume 7/1 Winter 2012, s. 1029; https://tr.wikipedia.org/wiki/Kutadgu_Bilig (13.07.2016)

Öğdülmiş, Odgurmuş'u hizmet etmeye davet etse de o bunu kabul etmez ve gerekçe olarak da dünyanın fani oluşunu, dünya nimetlerinin boş olduğunu öne sürer. Daveti reddetse de Öğdülmiş ile Odgurmuş arasındaki konuşmalar devam eder. Bu konuşmaların birisinde Öğdülmiş, artık yaşlandığını dünyadan el etek çekmenin vaktinin geldiğini, bu konuda kendisine bir akıl vermesi için Odgurmuş'tan akıl istemeye gittiğinde, Odgurmuş Öğdülmiş'e "Memlekete çok hizmet ettiğini, sayesinde halkın ve memleketin huzura kavuştuğunu, halkın ve hükümdarın kendisinden memnun olduğunu, sayesinde adaletin hâkim olarak kötü ve sahtekârların ortadan kaybolduğunu, eğer memlekete hizmet etmeyi bırakırsa tekrardan işlerin bozulacağını" söyleyerek onu bu fikrinden vazgeçirir. Eserin sonlarına doğru, ölüm bu sefer de Odgurmuş'ın başına gelir. Odgurmuş'ın ölüm haberine Öğdülmiş ve hükümdar Kün-Togdı da çok üzüülürler. Odgurmuş'ın tavsiyeleri de dikkate alarak memlekete hizmete devam ederler.

Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'de işlediği asıl tema "ideal insan"dır. Yusuf Has Hacib bunu kahramanlarını konuşturarak okuyucularına aktarmak ister. Ona göre, ideal insan bütün kötülüklerden uzak durup, iyi huylarla dolu, ibadetlerine devam eden, takva sahibi, şiir, hendese, hesap vb. ilimleri bilen, irfan sahibi, adaletli, doğru, ağır başlı, alçakgönüllü, cömert, iyiliksever, merhametli, insaf sahibi, hırsızlık yapmayan, yalan konuşmayan, içki içmeyen, dedikodudan uzak duran bir kişidir. Yusuf Has Hacib, ideal insan tipini ortaya koyarken, toplumdan uzak bir tipoloji ortaya koymaz, toplum içinden örnekler vermek suretiyle okuyucularına ulaşılabilir rol modeller sunar.²⁸

2. Yusuf Has Hacib'in Temel Felsefesi:

Günümüze ulaşan tek eseri olan Kutadgu Bilig'de yer alan beyitlerden Yusuf Has Hacib'in temel felsefesi ile ilgili bir takım çıkarımlarda bulunmak mümkündür. Buna göre, Yusuf Has Hacib'in kafasındaki ideal insan tipinin izdüşümleri olarak görülebilecek beyitlerde üzerinde durduğu konulardan ilki insanı yüksek derecelere çıkartan bilgidir. Bilgi, aynı zamanda insanın ahlâkî erdemlere sahip olması için de bir araçtır. Yusuf Has Hacib'e göre sahip olduğu meziyetleri, yerli yerinde kullanmak ideal insanın en önemli özelliklerinden biri olarak söylenebilir. Yerli yerinde kullanmak deyince de ilk akla gelen dil yani sözdür. Burada Yusuf Has Hacib'in temel felsefesi, hem bu üç unsur (bilgi, dil ve ahlâkî erdemler) hem de Yusuf Has Hacib ile ilgili araştırmalarda çokça değinilen bir konu olması yönüyle kadınlarla ilgili görüşleri ele alınarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

2.1 Bilgi

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de her işin temelini bilgiye dayandırmıştır. Mesela sözün bilgiyle söylenirse anlamlı olacağı²⁹, iyiliklerin ve ibadetlerin bilgi ile bilinçli bir şekilde yerine getirilmesi gerektiği³⁰, mutluluğa ulaşmanın yolunun bilgiden geçtiğini vurgulamıştır.³¹

²⁸ <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10826,yusufhashacibvekutadgubiligpdf.pdf?0>

²⁹ Kutadgu Bilig, 170.

Yusuf Has Hacib'e göre, bir insanda bilgi ve anlayış bir arada bulunursa, o kişi tam insan olur ve dünyanın bütün nimetlerine nail olur. Aynı şekilde halk arasında çıkan fitne, bilgi ve anlayış ile bastırılır.³² Yusuf Has Hacib, "Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o pek çok iyiliklere elini uzatır."³³, "Tanrı kime anlayış, akıl ve bilgi verirse, o bütün arzularına nail olur."³⁴ demek suretiyle, "Kime hikmet nasip edilmişse, doğrusu, büyük bir hayra mazhar olmuştur."³⁵ ayet-i kerimesinde geçtiği üzere; bilgi, akıl ve anlayış hikmetle eşanlamlı olarak kullanmıştır, diyebiliriz. Burada değinmemiz gereken bir ayrıntı da Yusuf Has Hacib'in bilgi ve aklı birbirinden ayırmasıdır. Yusuf Has Hacib'e göre, bilgi ve aklı birbirinden ayıran temel fark, bilginin sonradan kazanılarak elde edilen bir değer olmasıdır. Akıl ise, doğuştan gelen bir yetenektir. Ona göre, akıl ile bilgi birleşti mi, o zaman bireysel ve toplumsal olarak bütün erdemlerin de yolu açılmış demektir.³⁶

Yusuf Has Hacib, bilgiye çok önem vermekle birlikte, hangi bilginin elde edilmesi gerektiği konusunda ise seçici davranmıştır. Ona göre, bilgi işe yaradığı ölçüde değerlidir. Bu sebeple, işe yaramayan bilgiyi öğrenmenin bir anlamı yoktur. Hacib'in bilgi konusunda üzerinde önemle durduğu noktalardan bir tanesi de bilginin aktarılması yani gizlenmeyip başkalarına öğretilmesidir. Hacib, başkalarına öğretilmeyen bilginin, değerinin anlaşılamayacağını aşağıda yer alan beyitlerdeki benzetme ile okuyucularına aktarmaktadır:

İnsan gönlü dibi olmayan bir deniz gibidir; bilgi onun dibinde yatan inciye benzer.

İnsan inciye denizden çıkarmadıkça, o, ister inci olsun ister çakıl taşı fark etmez.

Kara toprak altındaki altın, taştan farksızdır, oradan çıkınca beylerin başına tuğ tokası olur.³⁷

Öğrenilen bilgilerin, mutlaka kullanılması gerektiğini de "Zahmetle öğrenerek, bütün bilgilere sahip oldun; şimdi bunları, zahmet çekmeden, işlet."³⁸ sözleri ile ifade etmiştir. Yusuf Has Hacib'in bu tavsiyeleri günümüz eğitiminde de kabul edilir. Gerçekten günümüz eğitim sisteminde planlama yapılırken dikkat edilen en önemli hususlardan bir tanesi, insanlara neyi, niçin, ne kadar öğreteceğiz sorusunun cevabıdır. Burada muhatap neyi niçin öğrendiğini kendi içinde anlamlandıramıyor ve öğrendikleri de günlük hayatında kendisine bir kolaylık ve fayda sağlamıyorsa, güdülenme yani motivasyon konusunda ciddi problemler çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Zira günlük hayatta işe yarayan, insanların karşılaşmış olduğu problemlere çözüm bulan bilgi, hem muhatap güdüleri hem de öğrenmenin kalıcı olmasını sağlar. Bilgi, günlük hayatın problemlerine çözüm bulduğu ölçüde değerlendirilir. Bu sebeple Yusuf Has Hacib, mevki sahiplerine kuru kuruya ahlâki öğüt veren bir nasihatçi

³⁰ Kutadgu Bilig, 208, 3223-3225.

³¹ Kutadgu Bilig, 1814.

³² Kutadgu Bilig, 215-225.

³³ Kutadgu Bilig, 151.

³⁴ Kutadgu Bilig, 1253; diğer beyitler için bk. Kutadgu Bilig, 148-161; 287-349.

³⁵ Bakara Suresi 2/69.

³⁶ Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Ahlâk ve Siyaset Felsefesi", s. 26.

³⁷ Kutadgu Bilig, 211-213.

³⁸ Kutadgu Bilig, 3220.

şeklinde değil, eseriyle insana hayatının anlamını bulduran, insanın görev ve sorumluluklarını belirleyen bir dünya görüşü sunan, bir yazar olarak kabul edilmektedir.³⁹

2.2 Dil

Yusuf Has Hacib'in eserinde, üzerinde önemle üzerinde durduğu konulardan bir tanesi de dil yani sözdür. Zira konuşma yeteneği Tanrının insanoğluna bağışladığı en değerli armağandır; dil erdemi iyi kullanılmalıdır; bilginin tercümanı dildir; kişi ölür, sözü kalır.⁴⁰ Ona göre, dil, aklın ve bilginin tercümanı, insanı aydınlatan bir ışıktır. Yusuf Has Hacib, dili insanı hem yücelten hem de alçaltan bir araç olarak görür ve onu eşikte yatan bir aslana benzetir. Eğer sahibi dikkat etmese onun başını yiyeceğini belirtir. İnsanın kendi selameti için ağzından kötü söz çıkmaması gerektiğini söyler. Ona göre, sözün fazlası da azı da iyi değildir, orta yolu tutmak en iyisidir. Unutulmamalıdır ki, insan söylediği söz ile yükselir. Söylediği sözler ile gelecek nesiller tarafından hatırlanır, ismini unutulmaz kılar. Yusuf Has Hacib, "Mademki böyledir, o zaman sözü bilerek söylemek gerek ki, söylenen söz körlere göz olup yol gösterebilir."⁴¹ diyerek dilin yararı olduğu gibi zararının da olduğunu belirtmektedir.⁴² Bu sebeple, insan az konuşarak, kendine ve diline hâkim olmalıdır. Daha sonra pişman olacağı sözler söylemekten kaçınmalıdır.⁴³ Çünkü düşünmeden acele ile söylenen sözler insana, yarın pişmanlık getirir. Bu sebeple, insanoğlu konuşup sözünün kulu olacağına, sükut edip sözü kendisine kul etmelidir.⁴⁴

2.3 Ahlâkî Erdemler

Yusuf Has Hacib'in eserinde üzerinde önemle durduğu hususlardan bir diğeri ise ahlâkî erdemlerdir. Müellif, ahlâkî erdemleri zıtları ile ele alarak hem kaçınılması hem de yapılması gerekenleri okuyucusuna bir arada vermiştir diyebiliriz. Kutadgu Bilig'de yer alan ahlâkî konular, ahlâkın teorik alanından ziyade pratik alanına işaret eder. Genel olarak Kutadgu Bilig'de görüldüğü kadarı ile Yusuf Has Hacib, bilginin mutlaka eyleme/aksiyona dönüştürülmesi gerektiğini düşünür. Bu bakımdan Yusuf Has Hacib'in davranışa dönüşmeyen değeri, değer olarak kabul etmediğini söyleyebiliriz. Yusuf Has Hacib, ahlâkî erdemlerin arka planına ise ahiret inancını koyar. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'in hemen her bölümünde, insan için bu dünyanın ötesinde bir de ahiret hayatı olduğu vurgusu yaparak, bir bakıma ahiret hayatını ahlâkî erdemlerin hayata geçirilmesi konusunda, motivasyon sağlayıcı bir faktör olarak kullanmıştır.

Kutadgu Bilig'de ele alınan değerlerin analizi ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, bunlardan başlıcalarını şu şekilde sıralayabiliriz: "Adalet, aile birliğine önem verme, alçakgönüllülük,

³⁹ Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul 2005, s. 30.

⁴⁰ Arslan, "Kutadgu Bilig'teki Ahlak ve Siyaset Felsefesi", s. 28; *Kutadgu Bilig*, 182.

⁴¹ *Kutadgu Bilig*, 178.

⁴² *Kutadgu Bilig*, 162-191.

⁴³ *Kutadgu Bilig*, 4332-4335.

⁴⁴ *Kutadgu Bilig*, 3880-3881; dil ile ilgili diğer beyitler için bk. *Kutadgu Bilig*, 961-964, 972-973, 976, 978, 987, 992-993, 998-999, 1001-1002, 1005-1006, 1008-1009, 1013-1014, 1016, 1025-1026.

ana-babaya itaat, barış, bilimsellik, cömertlik, çalışkanlık, dayanışma, doğruluk, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, emeğin hakkını vermek, estetik, fedakârlık, haya, helal kazanç, hoşgörü, ibadete devam etmek, istişare, iyilik, iyilerle dost olmak, işi ehline vermek, kanaatkârlık, kaza ve kadere razı olmak, komşuluk, merhamet, misafirperverlik, sabah erken kalkma, sağlıklı olmaya önem verme, saygı, selam vermek, sevgi, sır saklama, sorumluluk, sözünde durmak, şefkat, şükür, öfkeyi yenmek, temizlik, tok gözlülük, vefa ve yardımseverlik.”

Kutadgu Bilig’de insanın sakınması gereken davranışlardan bazıları ise şu şekildedir: “Acelecilik, aç gözlülük, cefa, çok yemek, dedikodu yapmak, gammazlık, haram yemek, hased, hasislik, hırsızlık, hiddetlenmek, inatçılık, içki içmek, iftira, kibirlenmek, kan dökmek, kin gütmek, menfaatçilik, nefsine hâkim olamamak, rüşvet, sözünde durmamak, yalan söylemek ve zulmetmek”

2.4 Kadın

Yusuf Has Hacib’in dünyaya olan bakış açısını verirken, Kutadgu Bilig araştırmalarında en çok tartışılan konuların başında gelen kadın bahsine yer vermemek, bu konuyu eksik bırakacaktır. Birçok konuda evrensel öğütler veren Yusuf Has Hacib’in kadın konusundaki görüşleri ne İslam toplumundaki kadın ne de İslam’dan önceki Türk toplumundaki kadın algısı ile örtüşmektedir. Bu konuda Yusuf Has Hacib’in ideal insanda bulunması gereken özellikleri söylerken serdettikleri ile kadın konusundaki görüşleri zıtlık oluşturmaktadır. Yusuf Has Hacib, kadınlarla ilgili olarak kullanılan gelin kız, süslü gelin gibi kavramları genel olarak olumlu benzetmeler için kullansa da bazı beyitlerde ise, kendisinden beklenmeyecek şekilde olumsuz bir kadın imajı çizmektedir.⁴⁵

Örneğin, “Kişi bilmediği bir memlekete girince, gelin gibi olur, dili tutulur.⁴⁶”, “Bu dünya insanın karşısına süslenerek çıkar; süslü bir gelin gibi gönlü heyecanlandırır.⁴⁷” beyitlerinde olduğu gibi kadınlar için kullanılan tasvirler, olumlu benzetmeler içermektedir. Ancak, aşağıdaki beyitlerdeki ifadelerde de tam tersi bir durum söz konusudur. Söz konusu beyitlerde kadınlarla ilgili yer alan ifadeler, hem İslami anlayışa, hem de kaynaklarda zikredilen Türk kadını ile ilgili tespitlerle tezat oluşturmaktadır. Beyitlerden bazıları şu şekildedir:

Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa da yaşamasa daha iyi olur.

Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.

Kadınları her vakit evde muhafaza et; kadının içi gibi dışı olmaz.

⁴⁵ Adile Yılmaz Anıl, “Kutadgu Bilig’de Kadın”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2004/32 Kış, s. 92. (91-99.); Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981, s. 168; Gülseren Tor, “Yusuf Has Hacib’in Gözüyle Kadınlar ve Kızlar”, *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Uluslararası Bilgi Şöleni* (26-27 Ekim 2009), İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, s. 541-552; Fatma Albayrak-Nilüfer Serin, “Kutadgu Bilig ve Marifetname’de Kadın Algısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.8, sy. 37, s. 20; Yıldız Kocasavaş, “Kutadgu Bilig’de Eğitim-Öğretim Anlayışı”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy.2, y. 2006, s. 58-60.

⁴⁶ *Kutadgu Bilig*, 494.

⁴⁷ *Kutadgu Bilig*, 3540.

*Yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları sokakta gören göz onların gönlünü çeler.*⁴⁸

3. Yusuf Has Hacib'in Eğitim ile İlgili Görüşleri:

Yusuf Has Hacib'in, Kutadgu Bilig'de insanların eğitilmesi konusunda önerdiği eğitim anlayışının, planlı programlı yani örgütlü bir eğitim biçimi olmadığını söylemek gerekir. O dönemde, Orta Asya Müslüman coğrafyasında medreselerin varlığı bilinmesine rağmen,⁴⁹ müellif günümüze ulaşan tek eseri olan Kutadgu Bilig'de örgün eğitim, okul, öğretmen, öğrenci, ders programı vb. eğitim unsurları ile ilgili her hangi bir bilgiye müstakil olarak yer vermemiştir. Ancak bu, Kutadgu Bilig'de eğitimle ilgili hiçbir unsurun olmadığı anlamına gelmemektedir. Yusuf Has Hacib, eserinde eğitimle ilgili satır aralarında önemli bilgiler verir. Örneğin, çocuğun çok erken yaşlarda eğitime başlanmasının şart olduğunu, sıkı ve disiplinli bir eğitimden geçirilmeleri gerektiğini söyler. O, ideal insana, pratik bilgi ve halk değerlerinin aşılması ile ulaşılacağını söyler. Onun düşüncesinde okul, öğretmen, ders gibi temel eğitim öğeleri yer almaz. Yusuf Has Hacib'in eğitim konusundaki temel düşüncesi öğüt ve örneklendirmeler aracılığı ile insanları ikna etmek şeklinde özetlenebilir. Yusuf Has Hacib hedeflediği insan tipine yaygın eğitim ile ulaşabileceği kanaatindedir. Yusuf Has Hacib'in okulu ev, öğretmeni babadır diyebiliriz.⁵⁰

Örneğin şu beyitlerde Yusuf Has Hacib, "İnsanın gönlü bir bahçedir, onu yetiştiren su, hükümdarların sözleri ve nasihatleridir. Hangi bahçe devamlı sulanırsa, orada binlerce renkli ve kokulu çiçek açar."⁵¹ demek suretiyle, nasihatın önemine değinmektedir.

3.1 Eğitimin İmkkanı ve Amacı

Yusuf Has Hacib, eğitim felsefesinin başlıca sorularından birisi olan, insanın bilgiye doğuştan mı sahip olduğu yoksa bilgiyi sonradan mı edindiği sorusuna eserinde yer verir. Kutadgu Bilig'de Hükümdar ile Öğdülmiş arasında geçen diyalogda hükümdarın "İnsan anadan mı âlim olarak doğar, yoksa yaşı ilerledikçe mi öğrenir?"⁵² sorusuna yer verilmesi Yusuf Has Hacib'in eğitimle ilgili konulardan haberdar olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Yusuf Has Hacib, bu soruya Öğdülmiş'in ağızından cevap vererek, insanın bilgisiz doğduğunu ve yaşadıkça öğrendiğini, böylelikle de itibar kazandığını ifade etmektedir. Hacib'e göre, çalışmakla

⁴⁸ *Kutadgu Bilig*, 4511-4514; kadınlarla ilgili diğer olumsuz beyitler için bk. 1303-1304, 3541-3542, 4517-4526, 5419-5421, 5080.

⁴⁹ Dönemde var olan medrese örneği olarak Tamğaç Buğra Karahan Medresesi verilebilir. Saffet Bilhan, "900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamğaç Medresesi Vakıf Belgesi", *AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. 15, 1982, s. 117-124 (<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/512/6292.pdf>).

⁵⁰ Akyüz, *Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem*, s. 183.

⁵¹ *Kutadgu Bilig*, 1807-1808.

⁵² *Kutadgu Bilig*, 1678.

elde edilmeyen şey akıldır. Akıl bir Allah vergisidir, insan akıldan başka bütün faziletleri öğrenebilir. Kısaca ona göre, bilgi sonradan öğrenilmekte, doğuştan âlim olunmamaktadır.⁵³

Yusuf Has Hacib, iyi insanların bir gün kötü, kötü insanların da bir gün iyi insan olup olamayacakları ile ilgili soruya ise, insanları doğuştan iyi ve kötü olanlar ile taklit yolu ile iyi ve kötü olanlar şeklinde ikiye ayırarak cevap vermektedir. Ona göre, doğuştan iyi olan insandan daima iyilik gelir, dünya halkı ondan istifade eder. Doğuştan kötü olanın ise ıslahına çare yoktur, o dünya için bir bela ve halk için felakettir. Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölüncüye kadar doğru yoldan çıkmaz. İnsanın tıynetine sinmiş olan ahlâk, ölüm olmadıkça katiyen bozulmaz. Ana karnında teşekkül eden tabiat ve terbiye ancak kara toprak altında insanı terk edip gider. Eğer iyiye kötü birisi arkadaş olursa, onun tabiatı de arkadaşının gibi kötü olur. Kötü de iyi ile düşüp-kalkarsa bütün iyiliklere ulaşmak için bir meşale bulmuş olur. İyi veya kötü insanların bu yollara girmelerinin sebeplerinden biri, iyi ya da kötü arkadaş edinmiş olmalarıdır.⁵⁴

Hacib'in bu beyitlerde yer alan görüşlerine göre, insan doğuştan bilgi sahibi olarak doğmamakta, bilgiyi tıpkı konuşma becerisi gibi sonradan öğrenmektedir. Bu konuda, "Doğuştan kötü olanın ıslahına çare yoktur" ve "Ne kadar uğraşılırsa uğraşılınsın kötü insan ıslah edilmez" mısraları, ile eğitimin imkânına olanak veren "Çalışmakla elde edilemeyen şey akıldır (bilgidir)" mısrası tezat oluşturmakta ise de burada Yusuf Has Hacib'in ıslah edilemez dediği kötü huyları çabuk sinirlenme, öfkeli olma gibi doğuştan gelen bazı mizaç özellikleri için kullandığını söyleyebiliriz.⁵⁵ Doğuştan getirilen kişilik özelliklerini mizaç; mizacın üzerine sonradan kazanılan bilgi ve tecrübe ile bina edilen ahlakî özellikleri ise karakter olarak kabul ettiğimizde, bu mısralar daha anlaşılır olacaktır. Örneğin, kişinin doğuştan kendisine verilen "inat" özelliğini mizaç olarak kabul edersek, kişinin bir görüş, inanç ve davranışın doğru olduğunu bilmesine rağmen reddetmesi, aykırı davranmakta direnmesi, her ne olursa olsun verdiği karardan dönmemesi manasında "sabit fikirli kişiliği" ya da "bunun tam tersi olarak doğru yoldan geri adım atmayarak aldığı kararların arkasında duran manasında "dik duruş sahibi kişiliği" ise karakter özelliği olarak kabul edebiliriz.

Saadete ulaşmanın ancak eğitimin mümkün olduğunu kabul eden Yusuf Has Hacib'e göre, eğitimin amacı saadete kavuşmak ve kavuşunca da onu elinde tutmaktır. Yani eserin ana kaygısı, insanın ve toplumun mutlu olması için neler yapılmalıdır sorusudur.⁵⁶ Yusuf Has Hacib, saadeti bir geyiğe benzeterek seven ve isteyen saadeti kolay bulamayacağını, bulsa bile hemen elinden kaçıracağını söyler. Asıl meselenin saadeti bulmak değil, bulunca elde tutmak olduğunu ifade eder.⁵⁷ Saadete kavuşunca onu elinde tutmak isteyen kimse, Yusuf Has Hacib'e göre, mütevazı, alçak gönüllü ve tatlı dilli olmalıdır. Kendisini gözetmeli, hiçbir zaman ifrata kaçmamalı, kötü ve çirkin işlerden

⁵³ Kutadgu Bilig, 1679-1683; 4021-4022; 1816-1828.

⁵⁴ Kutadgu Bilig, 871-886.

⁵⁵ Kutadgu Bilig, 879, 347, 1682.

⁵⁶ Akyüz, Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem, s. 158.

⁵⁷ Kutadgu Bilig, 696-700

uzak durmalıdır. Cimrilik yapıp malını toplamamalı, hayır yolunda sarf etmelidir. Büyüklere saygı göstermeli, küçüklere rıfk ve şefkat ile muamele etmelidir. Kibir ve gururla başkalarını incitmemeli, küçüklerin eğlencesine dalmamalıdır. İçkiden uzak durmalı, boş yere malını saçıp heba etmemelidir. Hal ve hareketlerinde dürüst olmalıdır. Elini ve dilini oyuna karıştırmamalıdır. Bu bakımdan Yusuf Has Hacib'e göre saadet, ürkek bir geyiğe benzer. Eğer gelirse sıkı tutup ayağına köstek vurulmalıdır. Saadetin ayağına vurulacak köstek ise yukarıda sözü edilen özelliklerdir.⁵⁸ Saadete ermiş insanın ihtiyatlı olması ve bütün yakışsız işlerden uzak durması gerekir. Kendisi temiz olmalı ve doğru yolda yürümeli, bunun (saadetin) bağı böyledir, bunu bilmelidir.⁵⁹

Yusuf Has Hacib nasıl bir insan hedeflediğini ya da başka bir deyişle saadetli olmanın anahtarlarını, ölüm döşeğindeki Ay-Toldı'nun oğlu Ögdülmiş'e verdiği öğütlerle okuyucularına yansıtmaktadır. Buna göre Hacib, gönlünü ve dilini doğruluktan ayırmayan, Allah'a kul, uyanık, gafil olmayıp bugünün işini yarına bırakmayan, her türlü iyiliğin ve kötülüğün Allah'tan geldiğini bilen, yalnızca Allah'tan yardım dileyen, O'ndan başkasına el açmayan, Allah'ın bütün emir ve yasaklarına uyan, alçak gönüllü, tavır ve hareketlerinde hep doğruluk olan, alçakgönüllü, tevazu sahibi, büyük söz söylemeyen, gelip geçici bu dünya malı için kimseyi kırmayan ve kimseye zulmetmeyen, Allah'ın verdiği nimetleri cimrilik etmeyip güle güle (israf etmeden) kullanan, tutumlu olan, doğruluktan asla ayrılmayan, dürüst, daima iyilik yapıp kötülükten uzak duran, kötü kimselerle arkadaşlık yapmayan, sır saklamasını bilen, dedikodudan ve dedikodu yapanlardan uzak duran, her sözü dinleyen lakin her söylenilene inanmayan, tecrübeli ve güvenilir insanlara yakın duran, kıskançlık yapmayan, yemesinde ve içmesinde itidalli davranan, rızık endişesi taşımayan, hayâsız kimselerden uzak duran, muhataplarına tatlı dille hitap eden, heva ve hevesine hâkim olan, helal lokma yiyen, başkalarının kötülüğünü istemeyen, yaptığı işlerin sonunu düşünen, öfkesine hâkim ve sabırlı olan, ölümü hiç hatırdan çıkarmayan ve ölüme hazırlanan, sözlerine dikkat eden, başkalarının evinde gözlerine dikkat eden, yalan konuşmayan, giderini gelirene göre ayarlayan, akrabasını gözeten ve onlara yakınlık gösteren, cömert, büyüklerin de küçüklerin de gönüllerini alan, ibadetlerine gayret eden, istediklerini elde edip saadete kavuşunca kibirlenmeyen, içkiden ve zinadan uzak bir kimse hedefliyor.⁶⁰

3.2 Teorik ve Pratik Eğitim

Yusuf Has Hacib, elde edilen teorik bilginin hayata yansıtılması gerektiğini düşünür. Ona göre, ideal insan sadece iyinin ve mutluluğun bilgisine sahip kimse değil, aynı zamanda bu bilgiyi halkın yararına da kullanan kimsedir.⁶¹ Bu sebeple, Kutadgu Bilig'de eğitimde pratik yani amelî yön, teorik bilgiye göre bir adım öne çıkar. Yusuf Has Hacib'in tecrübî bilgi olarak adlandırdığı bu pratik yönü, eğitimin hayatın bir parçası olması gerektiği şeklinde anlayabiliriz. Hacib'in, bunun için birçok yöntem kullandığını görmekteyiz. Örneklendirmelerden ve atasözlerinden faydalanmış, muhatabının

⁵⁸ Kutadgu Bilig, 703-712.

⁵⁹ Kutadgu Bilig, 726-727.

⁶⁰ Kutadgu Bilig, 1278-1341.

⁶¹ Kutadgu Bilig, 4680-4700.

her durumda nasıl davranması gerektiğini muhatabına sunduğu rol ve modellerle göstermiştir.⁶² Yusuf Has Hacib, söylediği sözleri Ötüken Beyi'nden, kanaat önderlerinden, merhametli kişilerden, tanınmış tüccarlardan, hakimlerden, şairlerden, kahraman kişilerden, Türk vezirlerinden, şair, öğretmen gibi kişilerden "İyilik dileyen insan ne der, dinle; dâima iyilik et; o senden ayrılmayan bir arkadaşın olsun" gibi beyitlerle örneklendirerek verir.⁶³

3.3 Bir Eğitim Kurumu Olarak Aile

Yaşadığı toplumda sıbyan mektepleri, medreseler, saray mektepleri gibi örgün eğitim kurumu olarak sayılabilecek kurumlar olmasına rağmen Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de bunlardan söz etmemiştir. Bu açıdan Kutadgu Bilig'de, eğitim felsefesi, politikaları, ilkeleri, amaçları, içeriği, yöntemi, ölçme ve değerlendirme araçları gibi hususlar sistematik olarak yer almaz. Bu bakımdan Yusuf Has Hacib'in tasarladığı toplumun, erdemleri örgün eğitim içerisinde değil de yaygın eğitim içinde ailede nesilden nesile aktaran bir model olarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz. Bu toplumda çocuğun yetişmesi için aile anahtar rol oynamaktadır.⁶⁴ Kutadgu Bilig'de bir bakıma aile, okulun yerine almıştır diyebiliriz.

Yusuf Has Hacib, çocuğun eğitilmesinde babalara aile içinde ayrı bir sorumluluk yüklemiştir. Hacib belki de Hz. Peygamber (sav)'in fitrat hadisine⁶⁵ atıfta bulunarak çocukların iyi veya kötü olmalarının anne ve babaları sebebiyle olduğunu belirtmiştir.⁶⁶ Bu konuda Hacib'e göre, babalara büyük görevler düşmektedir. Babalar çocuklarına bilgi ve fazilet öğretmeli, hal ve hareketleri makul, güzel ahlâklı, memlekete hizmet edecek şekilde yetiştirmelidirler. Bunun için Yusuf Has Hacib, çocuğun asla başıboş bırakılmamasını, kötü hareketlerine hemen mani olunmasını, sıkı bir disiplin altında yetiştirilmesini tavsiye etmektedir. Hacib'in bu eğitime de çok geç kalmadan çocuk daha küçük yaşta iken başlanılması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü Hacib'e göre, insan hem küçüklüğünde ne öğrenirse onu yaşlanıp ölüncüye kadar unutmaz, hem de hayatta ancak küçüklüğünde bilgi öğrenmeye başlayanlar başarılı olabilirler.⁶⁷

Hacib'in eğitime küçük yaşta başlanılması gerektiği hususundaki bu görüşleri günümüz eğitim anlayışı açısından da isabetli görünmektedir. Gerçekten de insanoğlu, hayatını devam ettirebilmek için kazandığı temel becerilerin birçoğunu çocukluk döneminde öğrenmektedir. Aynı şekilde, çocuğun eğitiminde ailenin katkısı yadsınamaz bir gerçektir. Her ne kadar Hacib, eserinde

⁶² Akyüz, *Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem*, s. 159.

⁶³ Yavuz, *Hacib Böyle Dedi, Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, s. 26; Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşit Rahmeti Arat, İstanbul 2005, s. 32; *Kutadgu Bilig*, 914.

⁶⁴ Akyüz, *Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem*, s. 170-171.

⁶⁵ Hz. Peygamber (sav), bu konuda mealen "Her çocuk fitrat üzerine doğar, sonra anne-babasının tesiri ile Yahudi, Hıristiyan ve Mecûsi olurlar" buyurarak sonradan kazanılan âdet ve huylarda anne-baba vasıtası ile terbiyenin etkisine dikkat çekmiştir. Buhari, Cenâiz 79; Müslim, Kader 25.

⁶⁶ *Kutadgu Bilig*, 1486.

⁶⁷ *Kutadgu Bilig*, 1486-1495.

örgün eğitim kurumlarına yer vermemiş olsa da günümüzde çocuğun ahlâkî açıdan güzel bir şekilde yetiştirilebilmesi için aile, okul ve çevre önemli bir yer tutar. Ahlâkî açıdan eğitimin başarıya ulaşabilmesi için aile-okul-çevre birlikteliğinin sağlanması gerekir. Aile, eğitimin ilk başladığı yerdir. Ahlâkın ilk temelleri de burada atılmaktadır. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu bilmeyen çocuk, anne-babasına bakarak, pekiştirilen davranışlarının doğru, pekiştirilmeyenlerinin ise yanlış olduğunu anlar. Aynı şekilde, anne-babasının yapmış olduğu davranışları da taklit ederek, ahlâkî davranışlarının ilk temellerini atar. Bu dönem eğitim açısından da kritik döneme işaret etmektedir.⁶⁸ Örneğin 12 yaşına kadar konuşmayı öğrenemeyen bireylerin, 12 yaşında sonra (konuşma) tedavilerinde istenilen sonuçların elde edilemediği gözlemlenmiştir. Bu sebepten dolayı dil için 2-12 yaş aralığının önemi büyüktür. Aynı şekilde dinî ve ahlâkî değerlerin çocuğa on beş yaşından önce verilmesi gerekmektedir. Bu dönemde yaşadıkları kültür çevresinin değerleri kazandırılmayan bireyin, daha sonra bunları benimsemesi oldukça zor bir hal almaktadır.⁶⁹

Yusuf Has Hacib'in, çocuk eğitiminde babayı ön plana çıkarmasının sebebi, eserinin daha çok yönetici kesimine hitap etmesindedir. Hacib, böylesi bir babanın aynı zamanda belli bir bilgi donanımına sahip olacağına da farkındadır. Bu sebeple, baba figürünü bu bilgi ve tecrübe aktarımından sorumlu tutmaktadır. Hacib, bu konuda " *Baba oğlunun yetişmesi için emek sarf ederse, oğlu o terbiye altında, iyi olarak yetişebilir. Baba çocuğunu sıkı bir terbiye altında yetiştirirse, annesi ve babası bundan dolayı mutluluk duyar.*" diyerek konunun önemine dikkat çekmektedir.⁷⁰ Yusuf Has Hacib'in, burada annenin rolünü zikretmeyişi ona çocuk eğitiminde rol biçmemesinden kaynaklı değildir. Burada Hacib'in hedefi, üst düzey yönetici yetiştirmektir. Hacib, bunun da ancak zeki ve bilgili bir babanın oğlunu iyi bir şekilde yetiştirmesi ile mümkün olacağına inanmaktadır. Çocuğun, iyi yetişmesinden anne-babanın birlikte mutlu olacağını belirtmesinden de bu anlaşılabilir. Mutlu olmak isteyen anne de tıpkı baba gibi çocuğun eğitimi ile ilgilenmelidir. Burada annenin rolünün babaninkinden farklı olması tabidir. Yusuf Has Hacib, burada asıl sorumluluğu babanın üstüne vermekle, çocuğun eğitimini sadece babanın yapamayacağını, bu işin plan ve programının, babanın uhde ve sorumluluğunda olduğunu vurgulamak istemiştir, diyebiliriz.

Devam eden beyitlerde de Yusuf Has Hacib, çocuğun sıkı bir terbiye altında bulundurulmasını, naz içinde büyütülmemesi gerektiğini, eğer böyle büyütülürse çocuğun heder olup gideceğini, o anne-babaya da ancak ağlamak düşeceğini ifade etmektedir. Hacib, küçüklüğünde başıboş bırakılan, hareket ve tavırları kötü olan çocuk da suç olmadığını, asıl suçun baba da olduğunu belirtmektedir. Hacib'e göre burada babaya düşen görev, çocuğunu sıkı bir terbiye altında fazilet ve bilgi öğretmek iyi ve güzel bir şekilde yetiştirmektir. Böyle yapan babalar, hem çocukları yetişip

⁶⁸ Umut Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlâk Eğitimi*, İstanbul 2012, s. 357-358.

⁶⁹ Ali Osman Özcan, "Din ve Ahlâk Eğitiminde Ailenin Rolü, *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sayı:4, İstanbul (Ekim) 1985, s. 14-17.

⁷⁰ *Kutadgu Bilig*, 1218-1219.

büyüyünce sevinir hem de çocuğu sebebiyle insanların kendisine laf söylemelerinin, gülmelerinin önüne geçmiş olur.⁷¹

Yusuf Has Hacib'in söyledikleri günümüz açısından da hala geçerliliğini korumaktadır. Örneğin, dışarıda istenmeyen davranışlar sergileyen bir çocuk görüldüğünde, bu durumu gören kimse çocuğa herhangi bir suç bulmadan direk olarak anne-babasının çocuğu iyi yetiştirmedeği kanaatine sahip olur. Bu bakımdan ilgilenilmeyen, başıboş bırakılıp vatanına, milletine, dinine zararı dokunan bir çocuğun suçu öncelikle anne-babasına aittir, diyebiliriz. Çocuklar, beyaz bir sayfa ya da boş bir levha gibidir. Ebeveynlerin bu sayfalar üzerine işleyecekleri renk ve desenler için emek sarf etmesi gerekir. Anne baba çocuğun kötü hal ve hareketlerde bulunmalarına ses çıkarmazlarsa, buradaki suç Hacib'e göre çocukta değil, babasındadır. Çünkü baba çocuk için bir rol modeldir, adeta çocuğun kahramanıdır. Burada babanın anneye sorumluluklarını devretmesi de söz konusu olamaz. Zira anne ve babanın, çocuğun gelişimindeki rolleri farklıdır. Baba çocuklarını her istediklerini yaparak naz içinde değil, Yusuf Has Hacib'in de belirttiği gibi disiplinli ama sevgi içinde yetiştirmelidir. İyi bir çocukluk dönemi geçirmiş, küçüklüğünde ahlâkî ve dinî anlamda olumlu tecrübeler edinmiş bir çocuk, yetişkin olduğunda hem anne babasının bu emeklerini takdir edecek hem de bu erdemleri davranışlarına yansıtıp o da kendi çocuklarına aktaracaktır.⁷² Böylece nesilden nesile aktarılan bir erdem silsilesi meydana gelecektir. Bu aynı zamanda makro anlamda toplumların da özellikleri olarak yansımaktadır. Örneğin, Türk toplumunun misafirperver olması nesilden nesile aktarılan bir değer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yusuf Has Hacib'in muhataplarına tavsiye ettiği bir başka husus da çocuğu kendi evinde terbiye edip, bu işi başkalarına havale etmemektir.⁷³ Tabi bu geçmişte de günümüzde de her zaman herkes için mümkün bir şey değildir. Bu noktada babaya düşen görev, çocuğun eğitiminde söz sahibi olacak kimseleri; öğretmenleri, hatta okulu iyi seçmesidir. Ancak burada Yusuf Has Hacib'in kastetmiş olduğu terbiyenin (eğitimin) akademik bilgiden daha çok dinî ve ahlâkî bir terbiye olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de akademik bilginin nasıl aktarılacağından çok, dinî ve ahlâkî terbiyenin nasıl kazandırılacağından bahsetmektedir. Yusuf Has Hacib'in bu mısraların devamında dile getirdiği "Süt ninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur." sözleri de dikkat çekicidir. Zira Hacib, bu beyitlerde süt nine vasıtası ile helal lokma ile evladın temiz olması arasında bir ilişki kurmaktadır. Hacib, bu görüşünü "Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölüncüye kadar doğru yoldan çıkmaz" beytiyle de desteklemektedir.⁷⁴ Hacib'in bu görüşleri Hz. Peygamber (sav) hadisi ile de örtüşmektedir.

⁷¹ *Kutadgu Bilig*, 1221-1228; Yusuf Has Hacib, çocuğun başıboş bırakılmamasını *Kutadgu Bilig*'de, önemine binaen iki defa daha tekrar etmektedir: Serbest ve başıboş bırakma, sıkı tut ve kötü hareketlerine engel ol, çocuk sıkı bir terbiye altında bulundurulursa, sonunda bahtiyar olur. (*Kutadgu Bilig*, 1491); Oğulu başıboş dolaşmaya bırakma; başıboş kalırsa, her tarafa gider ve yazık olur. (*Kutadgu Bilig*, 4508)

⁷² Emiroğlu, "Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi", s. 1032-1033.

⁷³ *Kutadgu Bilig*, 4504.

⁷⁴ *Kutadgu Bilig*, 881; helal lokma ile ilgili diğer beyitler için bk. *Kutadgu Bilig*, 4407-4408, 5348-5350.

Hz. Peygamber (sav) bu konuda, "Haram lokma ile beslenip büyüyen bir insan ateşe daha layıktır" buyurmaktadır.⁷⁵ Bu sebeple İslam eğitimcileri de haram lokmanın insanın karakterini etkileyeceği inancını benimsemekte ve ebeveynlere de çocuklarını helal lokma ile büyütme tavsiye etmektedirler.⁷⁶

3.4 Eğitim İlke, Yöntem ve Teknikleri

Daha önce belirttiğimiz üzere, Kutadgu Bilig'de, doğrudan örgün eğitim ve öğretim faaliyetleri ile ilgili bir bölüm yoktur. Ancak bu durum, eserde eğitimle ilgili öğelerin olmadığı anlamına gelmez. Biz de tespit edebildiğimiz kadarı ile, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig'de satır aralarında yer verdiği eğitimle ilgili öğeleri açıklamaya çalışacağız. Eserde, eğitime küçük yaşlarda başlanması, kabiliyetlerin tespit edilmesi, soru cevap tekniğinin kullanılması, nasihat vererek eğitime, bireysel farklılıklara dikkat edilmesinin tavsiye edilmesi, somutta soyuta, basitten karmaşığa ilkelerin kullanılması, atasözü ve şiiirlerden faydalanılması, okuyucuya rol model sunulması, hazırbulunuşluğa dikkat edilmesi vb. öğelerin kullanılması Kutadgu Bilig'i eğitim açısından da değerli bir noktaya taşımaktadır.

Yusuf Has Hacib, aşağıda yer alan beyitlerle eğitimin küçük yaştan başlaması gerektiğini ifade etmekte, küçük yaşta eğitilen çocukların hem öğrendiklerinin kalıcı olacağını hem de gelecekte başarılı bireyler olacağını vurgulamaktadır. Yusuf Has Hacib'in söz konusu beyitleri şu şekildedir:

Tecrübe ile anlayarak, bilerek söyleyen ve işin aslına vâkıf olan pir ne der, dinle.

Oğula bilgiyi henüz küçük iken öğret; küçüklüğünde bilgi öğrenirse hayatta başarılı olur.

Oğul kız küçüklükte ne öğrenirse, yaşlanıp ölünceye kadar onu unutmaz.⁷⁷

Bir şart daha var; çocuk bilgi isterse öğrenmeğe küçük yaştan başlamalıdır.

İnsan, küçük çocuk iken bilgi öğrenir ve büyüyünce, dileğine kavuşur.⁷⁸

Yusuf Has Hacib, eğitime küçük yaştan itibaren başlamanın öneminin yanında değinmiş olduğu bir husus günümüz eğitim politikaları açısından da önem arz etmektedir. Hacib, bireydeki potansiyelin küçük yaşta tespit edilerek, eğitimin bunun üzerine bina edilmesini tavsiye etmektedir. Hacib'in bu tavsiyesi çocuk eğitimi açısından çok önemlidir. Zira günümüz eğitim sisteminin en önemli hedeflerinden birisi de bireyin gizil güçlerini tespit etmek, potansiyellerini ortaya koymaktır. Yusuf Has Hacib, doğuştan mert olup, yükselecek olan çocuğun daha küçükken bütün alametlerinin ortaya çıkacağını ifade etmektedir. Hacib, bunu meyve örneği ile okuyucularına ifade etmektedir. Buna göre, meyveyi yiyecek kişi nimetleri daha çiçekte iken görmeli, farkına varmalıdır. Yani, Hacib'e göre iyi ve kaliteli meyve daha tomurcuklanma aşamasında belli olmaktadır.

⁷⁵ Tirmizî, Cum'a, 79.

⁷⁶ Bayraktar Bayraklı, "Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu I*, İSAV, s. 171-172. (169-177)

⁷⁷ *Kutadgu Bilig*, 1492-1493,1495.

⁷⁸ *Kutadgu Bilig*, 1822-1823.

Buna göre, bütün olacak şeylerin önceden bir belirtisi vardır, o belirtileri daha küçükken görmek, tespit etmek gerekir. Eğitimciye düşen görev ise, çocukta var olan yeteneklerin farkına varıp, bireye bu konuda rehberlik etmek ve onu yeteneklerinin gelişmesi için yönlendirmektir.⁷⁹

Bireyde var olan potansiyelin keşfedilmesinin öneminin farkında olan Yusuf Has Hacib, aynı zamanda herkesin aynı şekilde eğitilemeyeceğinin farkındadır. Bireysel farklılık ya da öğrenciye görelilik ilkesi diyebileceğimiz bu öğretim ilkesi, muhatabın ruhsal ve bedensel gelişiminin, ihtiyaçlarının, yeteneklerinin, ilgi ve beklentilerinin, öğrenme hızlarının farklı olduğu gerçeğine dayanmaktadır.⁸⁰ Örneğin Hacib, kişi iyi nişancı ve cesur ise okçu ve yaycı olur, doğru tabiatlı ise mühürdar olur, hareketleri temiz ve gülyüzlü ise sâki, yazı ve hesap işlerini bilirse hazinedar, anlayış ve zekâsı yerinde ise kâtip olur, demek suretiyle bireysel farklılıklara dikkat çekmektedir. Gerçekten de eğitimde verimliliği sağlamak için bireysel farklılıklara dikkat edilmeli ve öğrencilere bu doğrultuda rehberlik edilmelidir.

Yusuf Has Hacib, eğitiminin küçük yaşta başlaması gerektiğini ifade ettiği gibi, bu süreçte önem arz eden kritik zamanlara da dikkat çekmektedir. Günümüzde hazır bulunuşluk, kritik dönem ve olgunlaşma gibi kavramlarla ifade edebileceğimiz bu dönemleri Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de şöyle ifade etmektedir:

Küçük çocuğa bak, ona akıl ulaşacaktır. Fakat yaşı gelmedikçe kalemler yürümez.⁸¹

Akıllı insan da yaşlanınca bunar, akıl gittiği için kalem de susar.⁸²

Her şey kendi kemalini bekler, tam kemale erişince, tekrar zevale başlar.⁸³

O gündün güne gelişir, gittikçe aklı tekâmül eder ve her istediğini öğrenir, bilir.⁸⁴

İbadeti gençlik çağında yerine getir, ihtiyarlık gelince insanın kuvveti kalmaz.⁸⁵

Yusuf Has Hacib, bu beyitlerde, insan zihninin belli bir olgunluğa gelmediği sürece, bazı şeylerin öğretilmeyeceğini belirtmektedir. Eğitim açısından bu kritik dönemlerin verimli bir şekilde kullanılması çok önemlidir. Örneğin 12 yaşına kadar konuşmayı öğrenemeyen bireylerin, 12 yaşından sonra (konuşma) tedavilerinde istenilen sonuçların elde edilemediği gözlemlenmiştir. Çünkü dil öğrenme açısından 2-12 yaş aralığı kritik bir dönem olarak kabul edilmektedir.⁸⁶

Kutadgu Bilig'den birçok öğretim ilkesinden haberdar olduğumuza anladığımız Yusuf Has Hacib, muhataplarına hitap ederken de eğitim alanındaki bu bilgilerinden fazlasıyla istifade etmektedir. Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de tespit edebildiğimiz kadarı ile basitten karmaşığa ve

⁷⁹ Kutadgu Bilig, 1648-1651.

⁸⁰ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara 2009, s. 14-15.

⁸¹ Kutadgu Bilig, 293.

⁸² Kutadgu Bilig, 294.

⁸³ Kutadgu Bilig, 1050.

⁸⁴ Kutadgu Bilig, 1819.

⁸⁵ Kutadgu Bilig, 5716.

⁸⁶ Özcan, "Din ve Ahlâk Eğitiminde Ailenin Rolü, s. 14-17.

somuttan soyuta öğretim ilkelerini de kullanmıştır. Kutadgu Bilig'i eğitimsel açıdan önemli kılan unsurlardan birisi de Yusuf Has Hacib'in okuyucusunun daha rahat anlayabilmesi için eserinde bu tür ilkeleri kullanmasıdır. Öğretim ilkelerinden somuttan soyuta ilkesi, muhatabın anlatılmak istenenini daha rahat anlayabilmesi için, önce somut örneklerle ele alınıp anlatılmasıdır. Örneğin Yusuf Has Hacib, okuyucularına ecel konusunu anlatırken insanoğlunu konak yerlerine uğrayıp giden kervana benzetmiştir. Daha sonra ise bu konak yerlerini dünya, mezar ve ahiret olarak açıklamış, bunlar arasında geçen süreyi de zaman atı olarak adlandırmıştır.⁸⁷ Yusuf Has Hacib, "Müneccimler ile Münabeti Söyler" başlığı altında ise, basitten karmaşığa doğru ilkesini kullanmıştır. Bu beyitlerde Hacib okuyucusuna Öklid geometrisini öğrenmeden önce yapması gerekenleri basitten karmaşığa doğru sıralamaktadır. Buna göre, okuyucusuna önce hendese öğrenmesini tavsiye eden Hacib, daha sonra sırasıyla darb, taksim, kesir, tazif (çarpma), tansif (bölme), cebir, mukabele ve son olarak da Öklid okumasını tavsiye etmektedir.⁸⁸

Eserini karşılıklı konuşma tarzında hazırlayan Hacib, eğitim açısından en etkili tekniklerden birisi olan soru-cevap tekniğini kullanmaktadır. Soru-cevap tekniğinin kullanılmasına Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber (sav)'in hadislerinde de rastlamaktayız.⁸⁹ Soru-cevap tekniği, doğru kullanıldığında öğrencinin dikkatini toplayıp düşünme melekelerini harekete geçiren, problem çözme kabiliyetlerini geliştiren bir fonksiyon icra eder.⁹⁰ Yusuf Has Hacib, soru cevap tekniği ile sormak kolay fakat cevaplaması güçtür; soran muhtaçtır, kendisi bilmediği için bunu karşısındakine sorar, demektedir. Ona göre, soru soran bilgiye muhtaç olduğundan soru sorularının da bunu cevaplaması gerekir.⁹¹ Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de hükümdarın Ay-Toldı, Ögdülmiş, ve Odgurmış ile konuşmaları ile Ögdülmiş ve Odgurmış arasındaki konuşmalarda hep soru cevap tekniğine yer vermiştir.

Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig'de benzetmelere çokça yer vermek suretiyle konunun muhataplarının zihninde daha anlaşılabilir olmasını sağlamıştır, diyebiliriz. Benzetme, soyut ya da az bilinen bir kavramın daha çok bilinen bir kavrama benzetilerek açıklanmasıdır. Bu teknikle, öğretilen kavramların hem daha iyi anlaşılması, hem de kalıcı olması sağlanır. Yusuf Has Hacib, özellikle bilgidен bahsederken, benzetmelere sıkça başvurmuştur. Hacib'in kullandığı benzetmelerden bazıları şu şekildedir:

Akıl karanlık gecede bir meş'ale gibidir; bilgi seni aydınlatan bir ışıktır.⁹²

Bilgi kimya gibidir, eşya onun etrafında toplanır; akıl onun saraydır, içinde eşya yığılır.⁹³

⁸⁷ Kutadgu Bilig, 1382-1390.

⁸⁸ Kutadgu Bilig, 4378-4382.

⁸⁹ Bazı örnekler için bk. Rahman 55/51, Kâria 101/2-3. Aynı şekilde Hz. Peygamber (sav) de soru cevap tekniğini hadislerinde kullanmıştır. Ebu Hureyre (ra)'dan nakledilen bir hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz ashabına müflis kimdir, biliyor musunuz? diye sormuş, ashab müflisin tanımını yaptıktan sonra Hz. Peygamber (sav) ise kendi tanımını yapmıştır. Müslim, Birr 59.

⁹⁰ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s. 289-290.

⁹¹ Kutadgu Bilig, 1907, 1909-1910.

⁹² Kutadgu Bilig, 288.

*Bilgi hiçbir zaman fakirliğe düşmeyen bir servettir.*⁹⁴

*Bu dünya malı acı su gibidir, insan ne kadar içerse içsin, kanmaz, onun dili bile ıslanmaz.*⁹⁵

Yusuf Has Hacib, benzetmeler yanında özellikle ahlâkî temaları anlatırken, ahlâkî temaların zıtlarına da yer vermiştir. Örneğin, cömertlikten bahsederken cimrilikten de bahsedilmiş, doğruluk tavsiye edilirken aynı zamanda yalandan uzak durulmasının gerekliliği üzerinde de durulmuştur. Zıtları ile eğitim diyebileceğimiz bu husus, hayatın boşluk kabul etmeyeceği ilkesinden hareketle, bireyde ortaya çıkan reziletin yerine hemen bir faziletin ikame ettirilmesi üzerine oturtulmuştur. Örneğin, Osmanlı ahlâkçılarından Mehmet Faik, cimrilik gibi kötü bir davranışın yerine hemen bunun zıddı olan cömertlik gibi güzel bir davranışın yapılmasını tavsiye etmektedir.⁹⁶ Çünkü ahlâk eğitiminde eğer bir kimsede hata fark edilirse bunu gidermenin yollarından birisi de bu hatalarının alışkanlık haline gelmesine izin vermeyip, zıtlarını yaptırmak suretiyle düzeltmektir.⁹⁷ Bu bakımdan Yusuf Has Hacib'in özellikle ahlâk eğitiminde sıklıkla kullanılan bu yöntemin farkında olduğunu söyleyebiliriz.

Kutadgu Bilig'de birçok farklı yöntem ve teknikten faydalanan Yusuf Has Hacib, öğrenmenin sosyal bir süreç olduğunun farkındadır. Kutadgu Bilig'de yer alan beyitlerde taklit yoluyla ve model alarak öğrenmenin izlerini görmek mümkündür. Taklit ve model alma yolu ile öğrenme, terbiyenin metotlarından birisi olarak kabul edilir. Örneğin, bir çocuk eğer hiç kimse göstermezse ateşin elini yakacağını tecrübe etmeden öğrenemeyecektir.⁹⁸ Taklit ve model alarak öğrenme sürecinde aile kilit rol oynar. Çocuğun davranışları gözlemlendiğinde, onun anne veya babasının yapmış olduğu davranışları yapmaya, anne-babanın kötü görüp uzak durduğu davranışlardan da aynı şekilde uzak durmaya dikkat ettiği görülür. Bu bakımdan, çocuğun hayatında en çok vakit geçirdiği kimseler olan anne-babaların çocuklarını terbiye ederken onlara güzel örnek olmaları önem arz eder.⁹⁹ Yusuf Has Hacib, "Çocukların tavı, hareketi kötü ise, o kötülüğü baba yapmıştır; çocuğu iyi olmaktan mahrum eden odur."¹⁰⁰ ve "Çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur."¹⁰¹ demektedir. Yusuf Has Hacib, aynı şekilde bireyin anne-baba yanında başka unsurlardan da etkilendiğini ve onları taklit ettiğini de ifade etmektedir. Hacib'e göre, insan iki şekilde iyi olmaktadır. Bunlardan bir tanesi de gördüklerini taklit etmesi iledir.¹⁰² Hacib, taklit konusunda ise arkadaş çevresine çok dikkat çekmektedir. Hacib, insan eğer iyilerle beraber olursa iyi; kötülerle beraber olursa kötü olur,

⁹³ Kutadgu Bilig, 310.

⁹⁴ Kutadgu Bilig, 313.

⁹⁵ Kutadgu Bilig, 1408.

⁹⁶ Mehmet Faik, *Askerin Ahlâk ve Evsafı*, İstanbul 1324, s. 44-46.

⁹⁷ Mehmet Hazık Zeynizade, *Terbiye: Terbiye-i Bedeniye, Terbiye-i Fikriye, Terbiye-i Ahlâkiye*, Dersaadet 1323-1325, s. 155-156, 165-166.

⁹⁸ Zeynizade, *Terbiye: Terbiye-i Bedeniye, Terbiye-i Fikriye, Terbiye-i Ahlâkiye*, s. 161.

⁹⁹ İsmail Hakkı, *Mebâdi-i Hikmet-i Edebiyye*, İstanbul 1299, s. 5-7.

¹⁰⁰ Kutadgu Bilig, 1225.

¹⁰¹ Kutadgu Bilig, 1486.

¹⁰² Kutadgu Bilig, 872-874.

demektedir. İnsanların iyi ve kötü yola girmelerinde arkadaş çevresinin önemine değinen Hacib¹⁰³, “Kötü arkadaşla yaklaşma, sana zarar verir, kötülük yılandır, dikkat et seni sokar”¹⁰⁴ demektedir.¹⁰⁵

Yusuf Has Hacib’e göre eğitim öğretim sürecinde en etkili yöntemlerden bir tanesi de nasihattir. Ancak Yusuf Has Hacib, kuru kuruya nasihat vermemektedir. Hacib, canlı bir anlatımla okuyucularına günlük hayatta karşılaşılabilecekleri tiplerden göstermiş olduğu rol modelleri destekleyecek tarzda muhataplarına nasihat etmektedir.¹⁰⁶ Hacib’e, göre insanın gönlü bir bahçedir, onu yetiştiren su ise nasihatlerdir.¹⁰⁷ Bu sebeple Hacib, Kutadgu Bilig’de nasihatlere çokça yer vermiştir. Özellikle “Baba nasihatini sen sıkı tut, sıkı; günün kutlu olur ve sana her gün bir sevinç getirir” diyerek baba nasihatinin önemine dikkat çekmektedir.¹⁰⁸ Yusuf Has Hacib, hemen bütün eser boyunca Kutadgu Bilig’de geçen kahramanların ağzından, bu dünyanın geçici olduğu, ölümün bu dünyada herkesin başına gelecek bir şey olduğundan hazırlıklı olunması gerektiği, ibadet, ana-babanın hoşnut edilmesi, bilgi ve fazilet sahibi olmak için gayret edilmesi gerektiği vb. hususlar da muhataplarına nasihat etmektedir. Nasihat, günümüzde bir takım yanlış anlaşılmalara sebebiyle (çocuğum kırılmasın, üzülmesin diye) anne-babalar tarafından terk edilmektedir. Oysaki nasihat, doğru zaman ve doğru yerde kullanıldığında rol modeli tamamlayan etkili bir eğitim yöntemidir. Bunu Kur’ân-ı Kerîm’de Lokman (as)’in oğluna verdiği öğütlerde de görmekteyiz.¹⁰⁹ Nasihatler, anne-babanın davranışları ile örtüştüğünde, dolaylı olarak atasözleri ve şiiirlerle süslenerek hikâyelerin içinde verildiğinde etkili olur. Nasihatın etkisini artıran hususlardan bir tanesi de her zaman değil, muhatap talep ettiğinde verilmesidir. Yusuf Has Hacib’in nasihatlerinde de zaman zaman atasözü ve şiiirlerden faydalandığını görmekteyiz. Hacib, öğüt verirken “Türk buyruku ne der, dinle!, Ötüken beyi ne der, dinle!” gibi canlı ifadeler kullanarak, atasözlerine yer vermiştir.¹¹⁰ Hacib’in Kutadgu Bilig’de kullanmış olduğu atasözlerinden bir tanesi şu şekildedir:

Buna benzer Türkçe bir atasözü vardır; bunu dinle ve sırrına ererek, ona göre hareket et.

*Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz.*¹¹¹

Kutadgu Bilig’de günümüzde de halen geçerliliği koruyan birçok öğretim ilke ve yönteminden yüzyıllar öncesinden faydalandığını gördüğümüz Yusuf Has Hacib’in dayak konusundaki görüşleri bu doğrultuda değildir. Yusuf Has Hacib, görüşlerinde dayak eğitimde bir yaptırım aracı olarak kendisine yer bulmaktadır. “Gerekirse, oğula kıza acımadan dayak at; dayak oğula

¹⁰³ Kutadgu Bilig, 874-886.

¹⁰⁴ Kutadgu Bilig, 1297.

¹⁰⁵ Kötü arkadaşla ilgili diğer beyitler için bk. Kutadgu Bilig, 4194, 4241-4245.

¹⁰⁶ Akyüz, Kutadgu Bilig’de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem, s. 162.

¹⁰⁷ Kutadgu Bilig, 1807.

¹⁰⁸ Kutadgu Bilig, 1568.

¹⁰⁹ Lokman Suresi, 31/13-19.

¹¹⁰ Adaloğlu, “Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig”, s. 34.

¹¹¹ Kutadgu Bilig, 880-881.

Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib'in Eğitimle İlgili Görüşleri

*kıza bilgi öğretir*¹¹², diyerek eğitimde dayacağı kullanmayı tavsiye eden Yusuf Has Hacib'in görüşlerinin eğitimsel açıdan doğru olmadığını ifade etmek gerekir. Kutadgu Bilig'de dayak kelimesi toplam 6 yerde geçmektedir. Bunlardan dördünün eğitimle ilişkili olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Yukarıdaki beyitte geçen iki kullanımda; Yusuf Has Hacib, gerekirse ebeveynin, oğluna ve kızına dayak atabileceğini söylemektedir. Zira, ona göre dayak bilgi öğretene bir ceza konumundadır. Bununla beraber Hacib, yine de "Cezalandırmak ve dayak atmak hususunda teenni ile hareket et"¹¹³ diyerek dayak ve cezalandırma konusunda acele edilmemesini tavsiye etmektedir. Hacib, dayak cezasına rağmen uslanmayan davranışlarını düzeltmeyen kimselerden ise uzak durulmasını tavsiye etmektedir.¹¹⁴

Eğitimde bir ceza aracı olarak dayanın kullanılması son derece yanlış bir uygulamadır. Eşref-i mahlukat olarak yaratılan insan, eğitilirken onun izzet-i nefsinin kırılacak cezalar kullanmak doğru değildir. Dayanın insan üzerindeki etkilerinden bir tanesi de insanın katlanma/umursama eşliğini yükseltmesidir. Sürekli dayak yiyen bir çocuk, belli bir süre sonra dayaktan etkilenmeyecek ve bu konuda duyarsız hale gelecektir. Psikolojik açıdan duyarsızlaşma olarak adlandırılan bu hadise, bireyin duygusal bir tepki verdiği uyarıcı ile sürekli olarak karşılaşması sonucunda verdiği duygusal tepkinin zayıflaması ve yok olmasıdır. Dayak arsız olmak, deyimi de buradan gelmektedir. Normalde, evladının eğitiminde bir ceza aracı olarak hiç dayığa başvurmamış ebeveynler için, oğlu ve kızının yapmış olduğu hatalı bir davranış için onlara yapacağı bir kaş-göz işareti ya da yaptığı bu davranış beni çok üzdü ifadesi yeterli olabilecekken, sürekli olarak yapmış olduğu hatalar karşısında dayak yiyen birey için bunlar hiç bir anlam ifade etmeyecektir. Bu bakımdan dayak, eğitimde bir ceza aracı olarak kullanılmamalıdır. Dayak ve baskıyla aktarılan/aktarılmaya çalışılan bilgi kalıcı olmaz. Bu yaptırımlar ortadan kalktığında birey tekrar eski hatalı davranışlarına geri döner. Özellikle ahlâk korku ile değil, ikna ile öğretilerek davranış haline getirilmelidir. Öğretmenler bu konuda çocuklara korku değil, onlara öğrettiklerini davranışa dönüştürecek heyecanı vermelidirler.¹¹⁵ Çocuğu dayakla korkutmak yerine, ona çocuğun küçük mükâfatlarla (aferinlerle, küçük hediyelerle) ve yumuşaklıkla terbiye edilmesi pedagojik açıdan daha doğru bir yöntemdir.¹¹⁶

4. Sonuç:

Kutadgu Bilig, üzerinde pek çok çalışma yapılan Türk İslam Edebiyatının ilk örneklerindedir. Kutadgu Bilig'i siyasetname olarak görenler olduğu gibi nasihatname olarak da kabul edenler vardır. Ancak her ne kabul edilirse edilsin Kutadgu Bilig, içinde herkes tarafından kabul edilen evrensel mesajlar taşıyan çağlar üstü bir kitap olarak nitelendirilmelidir. Kutadgu Bilig,

¹¹² Kutadgu Bilig, 1494.

¹¹³ Kutadgu Bilig, 5218.

¹¹⁴ Kutadgu Bilig, 5281.

¹¹⁵ Kazım Nâmî, *Mekteplerde Ahlâkı Nasıl Telkin Etmeli?*, İstanbul 1343, s. 7, 67.

¹¹⁶ Melekzade Fuad, *Aile Vezâifi ve Terbiye*, İzmir 1319, s. 159; Mehmet Said, *Ma'kes-ı Fazilet*, Dersaadet 1319, s. 29-30.

devlet yönetiminden siyasete, bilgi edinmenin öneminden, çocuk eğitime, ahlâkî konulardan ahirete kadar çok geniş yelpazede pek çok konuyu içermektedir. Bu çalışmada ise, bu konulardan Kutadgu Bilig’de geçen eğitimsel temalar incelenip çıkan sonuçlar ortaya konmaya çalışıldı.

Yusuf Has Hacib, eserinde hem dönemi ile ilgili bize ışık tutarken, hem de gelecek nesiller için saadete ulaşmanın bilgisini vermektedir. Hacib, bunu yaparken kafasındaki ideal insanın özellikleri de Kutadgu Bilig’de okuyucularına aktarmaktadır. Buna göre, Yusuf Has Hacib’e göre ideal insan, bütün kötülüklerden uzak durup, iyi huylarla dolu, ibadetlerine devam eden, takva sahibi, şiiir, hendese, hesap vb. ilimleri bilen, irfan sahibi, adaletli, doğru, ağır başlı, alçakgönüllü, cömert, iyiliksever, merhametli, insaf sahibi, hırsızlık yapmayan, yalan konuşmayan, içki içmeyen, dedikodudan uzak duran bir kişidir.

Eğitim ve öğretim, eşref-i mahlûkat olarak yaratılan insanoğlunun kendisine düşen görev ve sorumluluklarını yerine getirebilmesi için en önemli ihtiyacıdır. Yusuf Has Hacib, kafasındaki ideal insanı yetiştirirken Kutadgu Bilig’de örgün eğitim kurumlarına hiç yer vermemektedir. Bu görevi yaygın eğitim içerisinde aileye vermektedir. Bireyin yaşam boyu alacağı eğitim sürecinde çocukluk dönemi eğitim açısından kritik bir dönemi temsil etmektedir. Zira işlenmeye hazır değerli bir maden gibi duran çocuğun bu dönemde alacağı eğitim ve öğretim onun tüm yaşamını da etkileyecektir. Bu bakımdan aile, bireyin eğitim yaşamında anahtar bir rol oynamaktadır.

Hacib’in önerdiği eğitim modeli, değerlerin nesilden nesile aktarılmasına yönelik, muhatabın önüne ulaşabileceği rol modeller çıkarmaya dayalıdır. Kutadgu Bilig’deki ana amaç, bireyin dünya ve ahirette saadete ulaşmasını sağlamaktır. Hacib buna teorik bilgiye sahip olmakla erişilemeyeceğini, bu bilginin davranışa aksettirilip halkın yararına kullanılması gerektiğini ifade etmektedir. Yani Hacib’e göre, davranışa dönüşmeyen fazilet, erdem olarak nitelendirilmemektedir.

Yusuf Has Hacib, kafasındaki ideal insanı okuyucularına sunarken, günümüz eğitim anlayışı içinde kabul edilen öğretim yöntem ve tekniklerini yüzyıllar öncesinden kullandığını görmekteyiz. Bireyin kabiliyetlerine göre eğitim yapılması, eğitime küçük yaşta başlanması, bireysel farklılıklara dikkat edilmesi, soru cevap tekniğinin kullanılması, somuttan soyuta, basitten karmaşığa gibi öğretim ilkelerinden faydalanılması, okuyucuya nasihat vermenin yanında bu nasihatleri erişilebilir günlük hayattan rol modellerle destekleyip canlı hale getirmesi, hazırbulunuşluğa dikkat etmesi vb. öğeler Kutadgu Bilig’de tespit edebildiğimiz belli başlı eğitimsel öğelerdendir.

Son olarak, günümüzde Yusuf Has Hacib’in bu eserinin öğrenciler açısından önemi maalesef sınavlarında karşılına çıkan dört-beş şıktan birisinde Kutadgu Bilig yazması ile sınırlıdır. Birçok öğrenci bu eseri okumak şöyle dursun, iki kapak arasında somut olarak eline alıp inceleme şansı bile yakalayamamıştır. Belki, bu eserin hepsini öğrencilere okutmak mümkün olmayabilir. Ancak adalet, cömertlik, iyilik vb. ahlâkî değerler işlenirken Kutadgu Bilig beyitlerinden alıntı yapılabilir. Seçilen beyitler sınıf ortamında değerlendirilebilir, bu beyitler üzerinden yazı çalışmaları yapılabilir. Aynı şekilde, seçilen değerlerle ilgili olarak öğrencilerden Kutadgu Bilig’de yer alan beyitlerden afiş

Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib'in Eğitimle İlgili Görüşleri

hazırlaması istenebilir. Kutadgu Bilig soru cevap tarzında hazırlandığı için, sınıf içinde drama olarak canlandırılabilir. Bu bakımdan Kutadgu Bilig gibi milli kimliğimizi ortaya koyan, tarihe mal olmuş eserlerin eğitim-öğretim faaliyetlerinde sadece bilgi sorusu olarak yer almaması, tam aksine bu tür eserlerin eğitimin bir parçası olarak öğretmenlerimiz tarafından kullanılması Türk toplumunun nesilden nesile aktarılan değerlerini unutmaması ve nesiller boyunca yaşatması açısından önem arz etmektedir.

5. Kaynakça:

5.1 Matbu Kaynaklar

5.1.1 Eserler

- Akyüz, Hüseyin, *Kutadgu Bilig'de Sosyo-Pedagojik ve Siyasal Söylem*, Erzurum 2002.
- Aydın, Mehmet Zeki, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara 2009.
- Bozkırlı, Kürşad Çağrı, *Kutadgu Bilig'deki Eğitsel Öğelerin Tespiti ve Bu Öğelere Yönelik Türkçe Öğretmeni Adaylarının Görüşlerinin İncelenmesi*, (yayınlanmamış doktora tezi), Erzurum 2015.
- İsmail Hakkı, *Mebâdi-i Hikmet-i Edebiyye*, İstanbul 1299.
- Kaya, Umut *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı'da Ahlâk Eğitimi*, İstanbul 2012.
- Kazım Nâmî, *Mekteplerde Ahlâkı Nasıl Telkin Etmeli?*, İstanbul 1343.
- Köprülü, M. Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1981.
- Mehmet Faik, *Askerin Ahlâk ve Evsafi*, İstanbul 1324.
- Mehmet Said, *Ma'kes-ı Fazilet*, Dersaadet 1319.
- Melekzade Fuad, *Aile Vezâifi ve Terbiye*, İzmir 1319.
- Üşenmez, Emek- Uçar, Erdem, *İslamî Dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri: Kutadgu Bilig (Kahire Nüshası) Tıpkıbasım*, İstanbul 2014.
- Üşenmez, Emek, *İslami dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig Nemengan/Fergana Nüshası Tıpkıbasım*, İstanbul 2013.
- _____, *İslami dönem Türk Edebiyatının İlk Eseri Kutadgu Bilig Viyana/Avusturya Nüshası Tıpkıbasım*, İstanbul 2013.
- Yavuz, Kemal, *Hacib Böyle Dedi Kutadgu Bilig'den Seçmeler*, İstanbul 2012.
- Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, İstanbul 2005.
- _____, *Kutadgu Bilig*, çev. Reşid Rahmeti Arat, TTK, Ankara 1988.
- Zeynizade, Mehmet Hazık, *Terbiye: Terbiye-i Bedeniye, Terbiye-i Fikriye, Terbiye-i Ahlâkiye*, Dersaadet 1323-1325.

5.1.2 Makaleler

- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, "Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Bildirileri*, Ankara 2011, ss. 31-44.
- Ağca, Ferruh, "Türkistanlı Bir Bilge: Yusuf Has Hacip", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması* (26-28 Mayıs 2014 Eskişehir), ss. 79-88.
- Akgün, Mehmet, "Kutadgu Bilig'de Din", *Felsefe Dünyası*, Güz Ankara 1997, sy. 26, s. 38-53.
- Albayrak, Fatma – Serin, Nilüfer, "Kutadgu Bilig ve Marifetname'de Kadın Algısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c.8, sy. 37, s. 16-37.
- Anıl, Adile Yılmaz, "Kutadgu Bilig'de Kadın", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 2004/32 Kış, s. 91-99.

Kutadgu Bilig ve Yusuf Has Hacib'in Eğitimle İlgili Görüşleri

- Arslan, Mahmut, "Kutadgu Bilig'teki Ahlak ve Siyaset Felsefesi", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Cilt:21, Sayı:1, s. 24, s.23-50.
- Bayraklı, Bayraktar, "Eğitimin Doğum Öncesi Boyutu", *İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu I*, İSAV, s. 169-177.
- Bilhan, Saffet, "900 Yıllık Bir Türk Öğretim Kurumu Buğra Han Tamğaç Medresesi Vakıf Belgesi", *AÜ Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, c. 15, 1982, s. 117-124.
- Emiroğlu, Selim, "Kutadgu Bilig'de Çocuk Eğitimi", *Turkish Studies*, Volume 7/1 Winter 2012, s.1027-1041.
- Kaçalın, Mustafa, "Kutadgu Bilig", *DİA*, XXVI / 478-480.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul 1980, s. 5-48.
- Kocasavaş,Yıldız, "Kutadgu Bilig'de Eğitim-Öğretim Anlayışı", *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy.2, y. 2006, ss. 53-66.
- Özcan, Ali Osman, "Din ve Ahlak Eğitiminde Ailenin Rolü", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, sy:4, İstanbul (Ekim) 1985, ss. 14-17.
- Özden, Hilmi, *Kutadgu Bilig'de Ahlak Kavramı ve Tıp Etiğine Katkısı*, Osmangazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü (yayınlanmamış doktora tezi), Eskişehir 2002.
- Savaş, Rıza, "Kutadgu Bilig'de Hz. Muhammed", *Kültür Coğrafyamızda Hz. Muhammed Sempozyum Kitabı*, Sakarya 2009, ss. 19-25.
- Sofuoğlu, Cemal, "Kuran ve Hadis Kültürünün Kutadgu Bilig'teki İzleri", *D.E.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:5, İzmir 1989, ss. 127-180.
- Tor, Gülseren, "Yusuf Has Hacib'in Gözüyle Kadınlar ve Kızlar", *Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib ve Eseri Kutadgu Bilig Uluslararası Bilgi Şöleni* (26-27 Ekim 2009), İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, ss. 541-552.
- Uçar, Erdem, "Kutadgu Bilig'in Kronolojik Kaynakçası Hakkında Bir Deneme", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Eylül 2015, y. 2, sy. 15, ss. 62-100.
- Yavuz, Kemal, "Yusuf Has Hacib ve Kutadgu Bilig", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, XXXVII-2007, s. 137-180.

5.2 Elektronik Kaynaklar:

<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10826,yusufhashacibvekutadgubiligpdf.pdf?0> (13.07.2016)

https://tr.wikipedia.org/wiki/Kutadgu_Bilig (13.07.2016)

